तत्र देवह्रदे स्नात्वा तर्पयित्वा पितॄन् सुरान्।
संपूज्य हयशीर्षञ्च जगाम गजसाह्वयम्॥"
इति वामनपुराणे ७१ अध्यायः॥

हया, स्त्री, (हयस्तद्गन्धोऽस्त्यस्या इति। अच्। टाप्।) अश्वगन्धा। इति राजनिर्घण्टः॥

हयाध्यक्षः, पुं, (हयस्य अध्यक्षः।) अश्वाध्यक्षः। तस्य लक्षणं यथा,—
"हयशिक्षाविधानज्ञस्चिकित्सितपारगः।
अश्वाध्यक्षो महीभर्तुः स्वामनथ प्रशस्यते॥"
इति मात्स्ये। २१५। ३७॥

हयानन्दः, पुं, (हयस्य आनन्दो यस्मात्।) मुद्गः। इति राजनिर्घण्टः॥ (गुणादयोऽस्य मद्गशब्दे ज्ञातव्याः॥)

हयायुर्व्वेदः, पुं, (हयस्य आयुर्व्वेदः। घोटकचिकित्साशास्त्रविशेषः। तच्छास्त्रं हयशब्दे द्रष्टव्यम्॥

हयारिः, पुं, (हयस्य अरिः।) करवीरः। इति रत्नमाला॥

हयाशना, स्त्री, (हयानामशनं यस्याः।) शल्लकीवृक्षः। इति शब्दचन्द्रिका॥

हयी, स्त्री, (हयस्य स्त्री। हय+ङीप्।) घोटकी। इति जटाधरः॥

हयेष्टः, पुं, (हयनामिष्टः।) यवः। इति राजनिर्घण्टः॥

हयोत्तमः, पुं, (हयेषु उत्तमः। कुलीनाश्वः। तत्पर्य्यायः। वाताश्वः २ जात्यः ३ अजानेयः ४। इति त्रिकाण्डशेषः॥

हरः, पुं, (हरति पापानीति। हृ+अच्।) शिवः। इत्यमरः। १। १। ३५॥ (यथा, रघुः। ४। ३२।
"स सेनां महतीं कर्षन् पूर्व्वसागरगामिनीम्।
बभौ हरजटाभ्रष्टां गङ्गामिव भगीरथः॥")
अग्निः। गर्द्दभः। इति केचित्॥ हरणम्। इत्यङ्गशास्त्रम्॥ त्रि, हरणकर्त्ता। (यथा, भागवते। ३। १८। ११।
"एते वयं न्यासहरा रसौकसां
गतश्रियो गदया द्राविताश्चे॥")

हरकः, पुं, (हर एव। स्वार्थे कन्।) शिवः। चौरः। इति केचित्॥ हरणकर्त्तरि, त्रि॥

हरगौरी, स्त्री, (हरेण सह गौरी।) अर्द्धनारीश्वरमूर्त्तिः। यथा,—
देव्युवाच।
"यथा तवाहं सततं छायेवानुगता हर।
भवेयं साहचर्य्येण तथा मां कर्त्तुमर्हसि॥
सर्व्वगात्रेण संस्पर्शं नित्यालिङ्गनविभ्रमम्।
अहमिच्छामि भवतस्त्वं चेत् कर्त्तुमर्हसि॥
श्रीभगवानुवाच।
रोचते तन्मह्यमपि यत्त्वमिच्छसि भाविनि!।
तवोत्तमाङ्गमहं वक्षे यदि शक्नोषि तत् कुरु॥
अर्द्धं मम शरीरस्य गृहाण त्वं मनोहरे।
अर्द्धं भवतु मे नारी तथैवार्द्धं पुमानिति॥
यदि त्वं न हि शक्नोषि हर्त्तुं तत्त्वर्द्धमीदृशम्।
तदाहं ते हरिष्यामि शरीरार्द्धं वरानने!॥
तवैवार्द्धं तथा नारी अर्द्धं भवतु पूरुषः।
विद्यते तत्र शक्तिर्मे त्वमनुज्ञातुमर्हसि॥
श्रीदेव्युवाच।
"तवैवाहं हरिष्यामि शरीरार्द्धं वृषध्वज!।
किन्त्वहं त्वेकमिच्छामि यच्चेत्त्वं हर इच्छसि॥
तथाहमर्द्धं भवती भूत्वा तिष्ठामि तावता।
त्यजाम्यहं यदा तेऽर्द्धं सम्पूर्णं स्यात्तदा हयम्॥
इत्यर्द्धभागहरणं भवेद्यदि यथेप्सितम्।
तदैवाहं तदा शम्भोः शरीरार्द्धं हराम्यहम्॥"
ईश्वर उवाच।
एवमस्तु भवेन्नित्यं यथा त्वं कर्त्तुमिच्छसि।
शरीरार्द्धस्य हरणं भूयात्तव यथेप्सितम्॥
श्रीशौर्व्व उवाच।
अथ गौरी तदा पूर्व्वमनुभूतं तपःस्थिती।
योगनिद्रास्वरूपं तदात्मानोऽचिन्तयद्धिया॥
हरं प्रणम्य प्रथमं ब्रह्माणञ्च ततः परम्।
ततस्त्रिजगतामीशं हरिं नारायणं प्रभुम्॥
चिन्तयित्वा तथा तेषामेकतां सा जगन्मयी।
आत्मानं योगनिद्राञ्च चिन्तयित्वा मनस्विनी॥
दक्षिणे स्वशरीरस्य भागार्द्धं शशभृद्भृतः।
शरीरस्य तथा वाममतिप्रेम्णा निजं हरे॥
हरोऽपि स्वशरीरार्द्धं गौरीकाये तदा स्वयम्।
प्रेम्णानिवेशयत्तस्याश्चिकीर्षुः प्रियमद्भुतम्॥
अथ स्थित्वा तदा भर्गः काल्या सह चिरं तदा।
परित्यज्य शरीरार्द्धं पृथगेव बभौ रुचा॥
कालो भूत्वा स्वर्णगौरो शरीरार्द्धन्तु शाङ्करम्।
प्राप्य मोदात्तदात्मानं सन्तुष्टा च जगन्मयी॥
एवं यदा शरीरार्द्धमादाय परमेश्वरी।
हरस्य तिष्ठति तदा राजतेऽतीवशोभना॥
अर्द्धं धम्मिलसंयुक्तं जटाजूटार्द्धयोजितम्।
एकस्मिन् श्रवणे भोगो भागे जाम्बूनदोचितम्।
कुण्डलं श्रवणेऽन्यस्मिन् शीर्षे तस्या व्यराजत॥
अर्द्धं मृगाक्षि चास्यार्द्धं हृद्यभाक्षि व्यराजत।
अर्द्धं स्थूलनसं चारु तिलपुष्पनसं परम्॥
दीर्घश्मश्रु तथैवार्द्धमर्द्धं श्मश्रुविवर्ज्जितम्।
आरक्तचारुदशनं रक्तौष्ठमेकतस्तथा॥
अपरं शुक्लविपुलदीर्घाकृति रदं परम्।
अर्द्धं नीलमलक्षार्द्धमपरं हारसंयुतम्॥
अर्द्धं कङ्कणकेयूरयुक्तबाहु तथापरम्।
नागकेयूरसंयुक्तस्थूलबाहु निरूर्म्मिकम्॥
अर्द्धं विषायतभुजं करिहस्तभुजं परम्।
एकत्र सोर्म्मिकाः शाखाः करस्यान्यत्र तां विना॥
एकस्तनन्तु हृदयं रोमावल्यर्द्धसंयुतम्।
रम्भास्तम्भसमानोरु सुपार्ष्णि मृदुपादकम्॥
एकं तथापरं स्थूलसंहतोरु पदाम्बुजम्।
एकस्थारु मृदु स्थूलजघनं सुमनोहरम्॥
तथापरं दृढकटि संहतोर्द्धपदाम्बुजम्।
एकं वैयाघ्रचर्म्मोपयुक्तं भूतिविलेपनम्॥
अपरं मृदुकौषेयवसनं चन्दनोचितम्।
एवमर्द्धं तथा जातं यौषिल्लक्षणसंयुतम्॥
अपरं बलवद्भूरि सुदृढं पुरुषाकृति।
एवमर्द्धं स्मररिपोर्ज्जहार गिरिजा सती॥
हिताय सर्व्वजगतां कामाख्या कालिकोपमा।
तस्याः शरीरं राजेन्द्र हरतन्वर्द्धसंयुतम्।
येनोपमेयं तन्नास्ति मार्गितं भुवनत्रये॥
सन्तानः पारिजातो वा एकान्तविषदस्तरुः।
अमोघया तया बन्धौ तौ चापि ययतुर्नहि॥
बहुधा च पृथक्कृत्य तौ रेमाते नरेश्वर।
अर्द्धनारीश्वरौ भूत्वा स तु रेमे कदाचन॥
इति यद्यपि भूतेशः स्वयं शक्नोति कालिकाम्।
गौरीं कर्त्तुं तदा सर्व्वभूतकारणकारणः॥
तथापि तां गिरिसुतां संयोज्य विविधैः पुरा।
तपस्ययोजयद्देव क्रियोपायैरनेकशः॥
तपोनिर्धूतसर्व्वाङ्गीं पश्चाद्गौरीमथाकरोत्।
अर्द्धञ्च प्रददौ तस्यै शरीरस्य महेश्वरः॥
नैवास्य तत्त्वं जानन्ति शक्राद्याः सकलाः सुराः।
शरीरार्द्धप्रदानस्य तपसो योजनस्य च॥
एतस्य तत्त्वं जानन्ति महात्मानो महाबलाः।
नन्दी भृङ्गी महाकालो वेतालो भैरवस्तथा।
अङ्गभूता महेशस्य वीतभीतास्तपोधनाः॥
ये मानुषशरीरेण प्राविशन् तपसो बलात्।
गणानामाधिपत्यन्तु ते जानन्ति हरं परम्॥
एवं सदा त्वया योज्याः सानुगा नृपसत्तम!।
वनिताः सत्क्रियोपायैस्ततो भद्रमवाप्स्यसि॥
य इदं शृणुयान्नित्यमद्भुतं पुण्यदायकम्।
शिवयोः प्रीतिकरणं शरीरार्द्धं ग्रहं तथा॥
गौरीत्वापादनञ्चैव कालिकायाः शुभावहम्।
न तस्य विघ्ना जायन्ते स च पुण्यतमो मतः।
दीर्घायुः स सुखी भूयात् पुत्रपौत्रसमन्वितः॥
सततं परिशृण्वानः शिवयोश्चरितं महत्।
शिवलोकमवाप्नोति सुचिरं शिवल्लभः॥"
इति श्रीकालिकापुराणे ४४ अध्यायः॥

हरचूडामणिः, पुं, (हरस्य चूडामणिः शिरोभूषणमिव।) चन्द्रः। इति भूरिप्रयोगः॥ शिवशिरोरत्नञ्च॥

हरणं, क्ली, (ह्रियते इति। हृ+ल्युट्।) यौतकादिदेयद्रव्यम्। (यथा, रघुः। ७। ६२।
"सत्त्वानुरूपाहरणाकृतश्रीः
प्रास्थापयत् राघवमन्वगाच्च॥")
तत्पर्य्यायः। दायः २। इत्यमरः। २। ८। २८॥ यौतकं आदिना उपनयनभिक्षाप्रसादादि च यत् देयं तत् दायहरणपदवाच्यं कन्यादानकाले जामात्रादिभ्यो व्रतभिक्षादौ ब्रह्मणादिभ्यश्च यत् द्रव्यं दीयते तत्र दायादिद्वयमित्यर्थः। युतकं योनिसम्बन्धः तत्र भवमिति ष्ण्ये यौतकं युतयोर्बधूवरयोरिदमिति वा कणि यौतकं यौतुकमुकारमध्यमपि। यौतकं यौतुकञ्च तत् इति वाचस्पतिः। दीयते दायः, कर्म्मणि घञ् सुडु दीयते सुदायः इति पाठः इत्यन्ये। ह्रियते हरणं कर्म्मणि ल्युट्। इति भरतः॥ *॥